

**PROF. UNIV. DR.
MIHAIL DIACONESCU**

**TEOLOGIA ORTODOXĂ
ȘI ARTA CUVÂNTULUI
INTRODUCERE ÎN TEORIA LITERATURII**

Volumul I

**ASPECTE GENERALE
PERSONAJUL ÎN LITERATURĂ**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2013

CUPRINS

ARGUMENTUM	5
ASPECTE ALE METODEI.	
FUNDAMENTAREA TEOLOGICĂ ORTODOXĂ A DEMERSULUI DESCRIPTIV, ANALITIC, SINTETIC, SPECULATIV ȘI AXIOMATIC ÎN TEORIA LITERATURII	15
DE LA PREOCUPĂRILE LOGICO-FILOSOFICE ȘI TEOLOGICE PENTRU CUVÂNT (<i>LOGOS, VERBUM</i>) LA TEORIA LITERATURII	
1. MOMENTE ȘI ASPECTE DIN EVOLUȚIA IDEOLOGIEI NOASTRE LITERARE	25
a) Etape premergătoare și premise istorice	25
b) Specii epice și lirice în creația literară a geto-dacilor	26
c) Receptarea ideilor literare în cetățile grecești din Dacia Pontică (<i>Scythia Minor</i>)	29
d) Abordarea intrinsecă și extrinsecă a textelor în școlile din Dacia Romană. Elemente de hermeneutică literară	31
e) Preocupări retorice și dialectice în epoca străromână	34
f) Confruntări teoretice legate de Cuvânt (<i>Logos, Verbum</i>)	39
g) Clasificarea unor specii lirice întreprinsă de Sântul Ierarh Niceta de Remesiana	42
2. ASPECTE ALE PREOCUPĂRILOR PENTRU RETORICĂ ȘI POETICĂ ÎN CULTURA ROMÂNĂ DIN EPOCA FEUDALĂ	45
a) Decăderea literaturii culte în epoca migrațiilor	45
b) Tratatul <i>De causis corruptae sermonis</i> în bibliotecile transilvane din secolele XII-XIII	47
c) Retorica – obiect de studiu în cadrul învățământului românesc din epoca feudală. Ritorul Eustatie. Ritorul Antonie. Ritorul Lucaci. Dometian de la Bistrița, Gavriil Uric, Nicolaus Olahus, Pantelimon Ligaridis, Sofronie Pociatki, Gherman de Nisa, Martin Opitz, Gabriel Ivul din Caransebeș	49

d) Cursurile de retorică și de poetică de la Academia Domnească din București (1679-1821) și de la Academia Domnească din Iași (1714-1821)	55
e) Începuturile detașării de retorică. Dimitrie Cantemir	57
f) Preocupările pentru poetică în epoca feudală	62
g) Cea mai veche lucrare de prozodie	63
h) Sfântul Ierarh Dosoftei și Miron Costin despre morfologia versului	64
i) Dimitrie Eustatievici Brașoveanul și tratatul său <i>Pentru prozodie</i>	65
j) Dascălul Macarie Ieromonahul, autor de versuri și de reguli de versificație	66
k) Tranziția spre epoca modernă	68
l) Un moment decisiv – <i>Retorica</i> lui Ioan Piuaru-Molnar, primul tratat tipărit din istoria teoriei literare românești	68
m) Vocație speculativă, rigoare teoretică și caracter sistematic în <i>Retorica</i> lui Piuaru-Molnar	71
n) Normele artei poetice în concepția lui Ienăchiță Văcărescu	73
o) Radu Tempea despre raporturile dintre filosofie, retorică și gramatică	77
p) Constantin Diaconovici-Loga, teoretician al prozodiei	77
q) Teoria stilului de circumstanță	78
r) Ioan Alexi despre prozodia specifică limbii române	81
s) Dr. Vasilie Popp despre capacitatea de sugestie a poeziei	82
ș) Iordache Golescu despre cezură și rimă	82
t) Arta versificației în concepția lui Costache Conachi	83
ț) Ecouri ale evoluției literare în lucrarea lui Gh. Săulescu <i>De prozodia limbii românești și de versificație</i>	85

I. NOTE SUMARE DESPRE ȘTIINȚĂ ȘI SENS

CE ESTE TEORIA	91
1. Știința este multiplă	91
2. Teoria – cunoaștere speculativă	94
3. Câteva momente, personalități și scrieri din istoria preocupărilor pentru natura specifică a teoriei	96
4. Contemplația (<i>theoria</i>) sau vederea minții în gândirea Sfinților Părinți și Scriitori bisericești. De la <i>theoria</i> la <i>theologia</i> și <i>theosis</i> (<i>deificatio, îndumnezeire</i>).....	96

5. Teoria ca manifestare a vocației speculative	98
6. Principalele funcții ale teoriei	99
a) Funcția coordonatoare, unificatoare și structurantă	99
b) Funcția metodologică	99
c) Funcția euristică	100
d) Funcția explicativă	100

II. NOȚIUNEA DE LITERATURĂ

SENSURILE FUNDAMENTALE

ALE CUVÂNTULUI <i>LITERATURĂ</i>	105
1. Caracterul polisemantic al noțiunii	105
2. Despre literaturitate	107

TEORIA LITERATURII, DECĂDEREA CUGETĂRII

MANENTISTE ȘI RESURECȚIA SPIRITUALITĂȚII

PATRISTICE	111
1. Ideologiile crizei	111
2. Transcendența – obiectivul filosofiei	112
3. Falsa filosofare fundamentează nelegiuirea morală	113
4. Cele mai importante cauze ale decăderii filosofiei	118
5. Noua acțiune a spiritualității patristice	120

CONLUCRAREA TEORIEI LITERARE CU UNELE ȘTIINȚE

ȘI DISCIPLINE ȘTIINȚIFICE. SEMNIFICAȚIA EURISTICĂ, EPISTEMICĂ, METODOLOGICĂ ȘI APLICATIVĂ

A ACESTEI CONLUCRĂRI	123
1. Relațiile teoriei literare cu teologia ortodoxă	124
2. Relațiile teoriei literare cu filosofia	127
3. Relațiile teoriei literare cu logica	127
4. Relațiile teoriei literare cu estetica	128
5. Relațiile teoriei literare cu axiologia	129
6. Relațiile teoriei literare cu antropologia	130
7. Relațiile teoriei literare cu etnografia și folcloristica	131
8. Relațiile teoriei literare cu lingvistica	132
9. Multidisciplinaritate și interdisciplinaritate.	
Imposibilitatea științelor de a se dezvolta autonom	133

LITERATURA CA <i>MATHEISIS UNIVERSALIS</i>	135
1. Noțiunea de <i>mathesis</i>	135
2. Matematizarea ca preocupare științifică și filosofică unificatoare	135
3. Preocuparea pentru <i>mathesis universalis</i> în opera lui Constantin Noica	138
4. Ion Barbu despre relația dintre cercetarea matematică și funcția poetică a textului, fondată pe metaforă	140
5. Particular, general și <i>mathesis universalis</i> în opera literară ...	141
INTENȚIONALITATE ȘI SENS ÎN CREAȚIA LITERARĂ PRIVITĂ CA ÎNTREG SEMANTIC. CARACTERUL INTENȚIONAL AL ORGANIZĂRII OPEREI LITERARE DIN PUNCTUL DE VEDERE AL SCRITORULUI ȘI AL PUBLICULUI CITITOR (AL RECEPTORULUI)	147
1. Cele trei etape ale dezbaterilor despre frumos	147
2. Literatura participă la procesul de spiritualizare a lumii	148
3. Problema intenționalității în opera Părintelui Dumitru Stăniloae	150
IMAGINEA ARTISTICĂ ÎN OPERA LITERARĂ	153
1. Urmă mnezică, percepție, imagine și imaginație	153
2. Părintele Dumitru Stăniloae despre relația dintre imaginație, trăirile sufletești și realitățile spirituale	154
3. Imaginea artistică – reprezentare plastică subiectivă și act demiurgic	156
4. Imaginea artistică în literatură	159
5. Imaginar, <i>aesthesis carpato-dunărean</i> și specific național	160
6. Valeriu Filimon despre estemele originale ale imaginarului românesc	163
7. Imaginarul și comparatismul	165
8. Imaginarul și publicul literar	168
OPERA LITERARĂ CA REUNIUNE DE ELEMENTE (ASPECTE, FAPTE, REALITĂȚI, INTENȚII) CORELATIVE ...	171
1. Note sumare despre corelație	171
2. Literatura ca reuniune de corelații	172

ATMOSFERA ÎN LITERATURĂ	177
1. Atmosferă, ambianță, participare și receptare	177
2. Atmosferă și identificare	179
CULOAREA LOCALĂ, CULOAREA ISTORICĂ, CULOAREA SOCIALĂ ȘI CULOAREA EXOTICĂ ÎN LITERATURĂ	183
1. În Evul Mediu, Renaștere și Clasicism ideile de culoare locală, culoare istorică, culoare socială și culoare exotică sunt ignorate	183
2. Apariția și impunerea ideilor de <i>culoare locală</i> și <i>culoare</i> <i>istorică</i>	184
3. Culoarea exotică	185
UNIFICARE (IMPLICARE) AFECTIVĂ ȘI DETAȘARE COGNITIVĂ ÎN PROCESUL ELABORĂRII TEXTULUI LITERAR	187
1. Opera literară ca ansamblu riguros organizat de elemente interdependente	187
2. Autoevaluarea și autocorecția scriitorului	188
LITERATURA CA SISTEM DE SEMNE. SCURTĂ INTRODUCERE ÎN SEMIOTICA LITERARĂ	191
1. Ferdinand de Saussure, Louis Hjelmslev și Charles Sander Peirce despre sistemele de semne și principiile semioticii	191
2. Sintaxa, semantica și pragmatica. Grigore Moisil, teoretician al sintaxei logice. Contribuțiile lui Solomon Marcus. Charles W. Morris, teoretician al pragmaticii	195
3. Literatura ca sistem de semne	197
4. Simbolul ca semn literar	200
a) Omeoza (similaritatea)	201
b) Diferența de organizare (de structură)	201
c) Multiplicitatea sintetizată	201
d) Multiciplitatea organizată	201
e) Multiplicitatea sintetizată și organizată oferită percepției	201
f) Transcendența simbolului	201

SINTEZA PARADOXALĂ A LIMBAJULUI INTERIOR ȘI A CELUI EXTERIOR ÎN EFORTUL DE ELABORARE A OPEREI LITERARE		205
1. De la sistemul general al limbii la caracterul diferențial (personal) al limbajului		205
2. Trecerea de la limbajul interior la cel exterior ca proces de potențare și clarificare a disponibilității creatoare a scriitorului		208
3. Trăirile care susțin relația dintre limbajul interior și cel exterior – obiect al reflecțiilor filosofice		209
4. Limbajul interior și limbajul exterior în trăirile personalității mistice și ale personalității literare. O paralelă posibilă		210
5. Paul Ricoeur despre relația dintre limbajul interior, limbajul exterior, limbajul scris și natura specifică a textului literar		212
6. Comuniunea, comunicarea și forța spirituală susținute de cuvânt		214
DESPRE STIL		221
1. De la retorică și epistolografie (<i>ars dictaminis</i>) la stilistica lingvistică		221
2. Stilistica literară – o problemă de poligeneză		223
3. Calofilie, anticalofilie și cacofilie		227
4. Stilul – factor decisiv al originalității operei literare		230
TEMA ȘI MOTIVUL ÎN LITERATURĂ		231
1. Caracterul unificator al temei		231
2. Despre motive		233
3. Despre <i>topos</i>		235
FUNCȚIILE LITERATURII		237
1. Note sumare despre sistem		237
2. Despre funcție și scop în sistem		238
3. Principalele funcții ale limbii		240
a) Funcția referențială (informativă sau denotativă)		240
b) Funcția emotivă (expresivă sau interjecțională)		240
c) Funcția conativă (retorică sau persuasivă)		241
d) Funcția fatică		241
e) Funcția metalingvistică		241
f) Funcția poetică (literară sau artistică, sau estetică)		241

4. Caracterul variabil al funcțiilor literaturii	242
5. Conceptul de <i>katharsis</i> .	
Aristotel despre funcția kathartică a tragediei	245
6. Funcția estetică a literaturii	248
ARHETIPURILE ÎN LITERATURĂ	251
1. Noțiunea de arhetip	251
2. Sfinții Părinți și Scriitori bisericești despre Dumnezeu ca Arhetip al Frumuseții	252
3. Noțiunea de arhetip în opera lui Carl Gustav Jung. Consecințele teoriilor sale despre inconștientul colectiv	256
4. Mircea Eliade despre arhetipuri	259
5. Arhetipurile în literatură. Critica arhetipală. Constantin Ciopraga, Valeriu Filimon și Theodor Codreanu ..	260
STRUCTURA OPEREI LITERARE	265
1. Structura – mod de asociere, de organizare, de funcționare și de reglare reciprocă a componentelor dintr-un întreg	265
2. Mihail Dragomirescu, D. Caracostea, Gheorghe Vrabie, Ovidiu Birlea, Mihai Pop și Narcis Zărnescu despre structura operei literare	268
TEXTUL, CONTEXTUL ȘI INTERTEXTUALITATEA CA MANIFESTĂRI ALE INTERDEPENDENȚEI (CONEXIUNII) UNIVERSALE	271
1. Textul ca expresie a relației dintre limbă, literatură și societate	271
2. Ambianța scripturală a textului	272
3. Școala formalistă rusă despre caracterul polifonic al operei literare	273
4. Naratologia. Aspectele intrinseci ale textului și straturile limbajului (plurilingvismului) literar	274
5. Câteva ipostaze ale intertextualității	277
a) Intertextualitatea necesară (imperativă)	277
b) Intertextualitatea accidentală (nonimperativă)	277
c) Parodia	278
d) Pastișa	278
e) Tema cu variațiuni	278
f) Citatul	279

g) Plagiatul	279
h) Aluzia	280
6. Intertextualitatea ca manifestare a interdependenței (conexiunii) universale	280
7. Relația dintre textul literar și contextul socio-istoric și socio-cultural evocat artistic în romanul istoric	281
a) Documentare, mediere și relatare epică	281
b) Contextul geopolitic și geostrategic al Marii Uniri a românilor în romanul <i>Sacrificiul</i>	282
c) Iluzia „Revoluției Mondiale” și lumpenintelectualitatea apatridă	286
d) Evoluțiile militare și politice din Basarabia	287
e) Documentarea pe teren în Munții Apuseni și în satele bihorene	288
f) Teologia dogmatică ortodoxă despre relația sfântă dintre jertfă și răscumpărare	290
g) Marea Unire a românilor în perspectiva istoriei europene și universale	291
CONSTANTELE DIALECTICE ÎN LITERATURĂ	293
1. Constant și variabil	293
2. Coexistența constantelor și a variabilelor în literatură	294
CONCEPTUALIZARE ȘI TAXONOMIE ÎN DEZBATERILE TEORETICO-LITERARE	297
1. Noțiunile informale și noțiunile formale	297
2. Terminologie și taxonomie	299
DIACONIA LITERARĂ	301
1. Diaconia în teologia dogmatică, liturgică și pastorală ortodoxă	301
2. Gândirea corporată. Unitate, alegere și substituie în literatură	303
3. Recapitulare, instituire și trimitere (misiune)	305
4. Scriitorul – diacon și profet	306
5. Diaconie jertfelnică, sublimă frumusețe morală și putere de iradiere spirituală în viața și opera Mircea Vulcănescu	307

6. Mircea Eliade despre dimensiunea spirituală a personalității și operei lui Mircea Vulcănescu și despre virtuțile cu care bunul Dumnezeu Proniatorul l-a dăruit	314
7. Cinstirea lui Mircea Vulcănescu în posteritate	316
SEGMENTAREA (DELIMITAREA, SECȚIONAREA)	
ENUNȚULUI ÎN OPERA LITERARĂ	321
1. Ritm, segmentare, simetrie	321
2. Tipuri de segmentare (delimitare, secționare) în creațiile lirice	323
3. Tipuri de segmentare (delimitare, fragmentare) în creațiile epice	325
4. Tipuri de segmentare (delimitare, secționare) în creațiile dramatice	328
CURENTELE LITERARE. CARACTERUL LOR INDEFINISABIL (NEDEMONSTRABIL). AXIOMATICA – METODĂ DE ABORDARE A PROBLEMELOR TEORETICE IMPUSE	
DE CURENTELE LITERARE	331
1. Noțiunile de maximă generalitate (<i>genera generalissima</i>) sunt indefinisabile (nedemonstrabile)	331
2. Învățătura Bisericii Ortodoxe despre sens ne ajută să înțelegem problema tendințelor în literatură	333
3. Axiomatica – metodă de abordare logică a curentelor literare	334
CELE MAI IMPORTANTE CURENTE LITERARE (CARACTERIZĂRI SUCCINTE)	
1. Curente literare afirmate în cultura europeană	337
a) Clasicismul antic greco-latin	337
b) Literatura medievală	338
c) Renașterea	338
d) Barocul	339
e) Clasicismul	340
f) Iluminismul	341
g) Preromantismul	341
h) Romantismul	342
i) Realismul	343
j) Naturalismul	343
k) Simbolismul	344

2. Curente impuse în literatura română	344
a) Junimismul	344
b) Sămănătorismul	345
c) Poporanismul	346
d) Gândirismul	346

III. RAPORTURILE DINTRE ISTORIA LITERARĂ, CRITICA LITERARĂ, LITERATURA COMPARATĂ ȘI TEORIA LITERATURII

ISTORIA LITERARĂ	351
1. Istoria, domeniu al cunoașterii umane	351
2. Mitul, legenda, actul epic și istoria	353
3. Istoria literară internă și istoria literară externă	354
4. Științele auxiliare ale istoriei	355
a) Arheologia	356
b) Epigrafia	357
c) Paleografia	357
d) Arhivistica	358
e) Sigilografia sau Sfragistica	360
f) Heraldica	361
g) Criptografia sau Criptologia	362
h) Genealogia	362
i) Numismatica	363
j) Codicologia	363
k) Filigranologia	364
l) Etnoistoria	364
m) Diplomatica	365
n) Bibliologia. Însemnările de pe cărțile vechi	365
5. Momente, personalități și opere din evoluția istoriografiei literare	369
6. Faptul istoric	373
7. Sursele (izvoarele) istoriei literare	375
8. Relațiile istoriei literare cu teoria literaturii	377
9. G. Călinescu despre raporturile istoriei literare cu critica literară	378
10. O sinteză științifică monumentală	381
a) Cea mai importantă sinteză științifică de istorie a literaturii române	381
b) Istoria literară – mod de viață	382

c) Arhitectura sintezei	383
d) Analizele stilistice	385
e) Artă narațiunii și a portretului	385
f) Un bonom de o erudiție monstruoasă	388
g) Receptare și interpretare	389
h) Contra pseudointelectualilor care falsifică realitățile românești	391
i) Adeziunea la valorile tradiționale, naționale și spirituale ...	392
LUCRĂRILE DE ISTORIA LITERATURII ARGUMENTEAZĂ ȘI FUNDAMENTEAZĂ DIMENSIUNEA SPECULATIVĂ ȘI GENERALIZATOARE A TEORIEI LITERARE	395
NOTE SUMARE DESPRE CRITICA LITERARĂ	399
1. Criteriile fundamentează analiza, interpretarea și valorizarea textului literar	399
2. Despre hermeneutică	402
3. Spiritul critic, opinia, libertatea de apreciere și sentimentul valorii	409
4. Momente, personalități și opere din istoria criticii literare	411
5. Câteva tipuri de comentarii literare	416
a) Glossa	416
b) Scolia	416
c) Articolul	416
d) Recenzia	416
e) Cronica	416
f) Monografia	417
6. Relațiile criticii cu teoria literaturii	417
7. Producția editorială, metodele de investigare a textului și „criza criticii”	418
CRITICA LITERARĂ ȘI ERORILE ESTETIZANȚILOR	421
1. O situație stranie și paradoxală	421
2. Marea diversitate a Țelurilor auctoriale și a ipostazelor în care ni se înfățișează opera literară	422
3. Caracterul interdependent și corelativ al valorilor	424
4. Autonomia și heteronomia artei	425
5. Cunoaștere, înțelegere și retrăire în actul critic	431

LITERATURA COMPARATĂ ȘI TEORIA LITERATURII	435
1. Comparația, analogia, științele spiritului și orizontul estetic-filosofic	435
2. Opera eponimă și literatura comparată. Ilie Bădescu despre opera eponimă ca formă de împlinire a națiunilor organice	438
3. Literatura comparată și imagologia (sau iconologia)	444
4. Literatura comparată și problema receptării	446
5. Literatura națională, literatura universală și literatura comparată	448
6. Părintele Dumitru Stăniloae despre națiuni în perspectiva teologiei dogmatice ortodoxe	457
7. Cele trei moduri de manifestare a valorilor universale: paralelismul, influența și difuziunea	460
a) Paralelismul literar	460
b) Influența literară	462
c) Difuziunea	464
- Difuziunea geografică	464
- Difuziunea temporală	465
8. Preocuparea pentru <i>alții</i> în romantism	466
9. Implicațiile comparatiste ale preocupărilor pentru exotic	466
10. Momente, personalități și lucrări științifice din evoluția studiilor comparatiste	468
11. Relațiile teoriei literare cu literatura comparată	472
IV. INTRODUCERE ÎN TEORIA PERSONAJULUI LITERAR	
PERSOANĂ, PERSONALITATE, CHARACTER, PERSONALISM, PERSONAJ	477
1. Note sumare despre persoană	477
2. Personalitatea	478
3. Caracterul	480
4. Personalismul	483
5. Personajul în artă	486
6. Personajul literar și explicarea omului	487
7. Empatia scriitorului și personajul literar	488
8. Epoci istorice și tipuri de personaje literare	490
9. Personajele mitice	494
10. Personajul literar în perspectivă socială	496
11. Personajul literar în perspectivă psihologică	499

12. Trecerea de la datele empirice ale persoanei reale la o idee în imagini. Personajul literar ca mediator expresiv între realitățile sensibile și cele inteligibile	505
13. Comportamentul personajelor și acțiunea operei literare	508
14. Personajele în literatura de inspirație istorică	513
15. Personajele în literatura științifico-fantastică (literatura de anticipație)	522
16. Personajele copii și personajele bătrâni	525
17. Personalitățile accentuate și personajele literare	529
a) Noțiunea de personalitate accentuată	529
b) Marea varietate a personalităților accentuate în literatură	530
18. Personajul în amintiri, memorii și jurnale	532
19. Modalități de reliefare a personajului în opera literară	535
a) Epitetul revelator	535
b) Portretul	535
c) Dialogul	537
d) Acțiunea	538
e) Monologul interior	538
20. Personificarea	539
a) Omeoza (similitudinea), animismul, personificarea, mitul și alegoria	539
b) Animismul și artificialismul infantil	542
c) Personificarea în poezia lirică	543
d) Obiectul transfigurării artistice și tipurile de personificare	544
e) Personificarea în fabule	546
f) Personificarea în moralități	547
21. Personajele „cu cheie”	548
22. Numele personajelor	549
23. Clasificarea personajelor	550
24. Personajul în creațiile lirice	551
25. Personajul – cel mai important element al operei literare	552
26. Personajele din operele literare ne ajută să înțelegem condiția omului, ca aspirant spre infinitate și Absolut și ca persoană care participă la sens	553

INDICES

INDEX SANCTORUM	557
INDEX AUCTORUM	559

ARGUMENTUM

În 1996, autorul acestei lucrări a publicat tratatul *Prelegeri de estetica Ortodoxiei* (vol. I, *Teologie și estetică*; vol. II, *Ipostazele artei*).

La apariția lui, acest tratat a provocat sentimentul *noutății*, respectiv al unui mod neobișnuit de a discuta despre vasta și inepuizabila problemă a frumosului. Cei ce au comentat *Prelegerile* au subliniat în mod deosebit, fiecare în felul său, desigur, tocmai această noutate.

Receptarea plină de interes a tratatului *Prelegeri de estetica Ortodoxiei* l-a determinat pe autor să pregătească a doua ediție, amplificată însă și îmbunătățită sub câteva aspecte.

În ediția a doua au fost introduse cinci capitole inedite, un set de 112 fotografii și, mai ales, noi repere bibliografice.

Ediția a II-a a tratatului *Prelegeri de estetica Ortodoxiei* (vol. I, *Teologie și estetică*; vol. II, *Ipostazele artei*) a apărut în 2009, cu binecuvântarea Înalt Preasfintei Sale Teofan, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Bucovinei, la Editura Doxologia. Această ediție a fost distinsă cu Premiul *Mircea Florian* pentru Filosofie al Academiei Române.

În discuțiile provocate și întreținute de tratatul *Prelegeri de estetica Ortodoxiei* a apărut de mai multe ori ideea că principiile teoretice generale pe care le afirmă impun și unele abordări aplicative, legate de domeniile concrete ale diverselor arte.

Estetica generală vorbește despre frumos cu mijloace oferite de rațiunea speculativă.

Dar frumosul este încorporat *în mod concret și specific* în arta cuvântului (în literatură), în arta sunetelor (în muzică), în arta culorilor (în pictură), în arta volumelor (în sculptură), în arta spațiilor, volumelor și proporțiilor construite (în arhitectură), în arta mișcărilor variate ale corpului omenesc executate în ritmul unei melodii (în dans), în arta prelucrării unor obiecte prețioase din metale nobile (orfevrărie) etc.

O completare a tratatului *Prelegeri de estetica Ortodoxiei* prin aplicarea principiilor generale la situația concretă din diversele arte s-a impus cu necesitate.

În acest sens volumul nostru *Lainici, capodoperă a artei românești și europene*, apărut la Editura Evanghelistos în 2011, conține o aplicare a principiilor estetice generale la domeniul concret al picturii. Mai precis, volumul analizează valoarea excepțională a frescelor create de pictorul Grigore Popescu Muscel în biserica mare a Sfintei Mănăstiri Lainici. Se află în acest volum elemente de teoria picturii, dar și interpretări, din perspectiva criticii de artă, ale capodoperelor realizate de unul dintre cei mai importanți creatori de frumos din istoria culturii române și europene.

O amplă lucrare dedicată teoriei arhitecturii și încă una, destinată să discute specificul sculpturii, sunt în curs de elaborare.

Paralel cu lucrările aplicative dedicate picturii, sculpturii și arhitecturii, principiile estetice generale au structurat și direcționat această lucrare, pe care am intitulat-o *Teologia ortodoxă și arta cuvântului, Introducere în teoria literaturii*.

Este o lucrare necesară, elaborată într-un context cultural contradictoriu și profund tensionat.

În pofida celor ce au prezis „moartea” literaturii sau măcar trecerea ei în subordinea apăsătoare și totală a computerelor, respectiv a internetului, scriitorii continuă să-și compună operele, editurile să le publice, revistele de cultură să le discute și publicul să le citească.

Teologia ortodoxă și arta cuvântului, Introducere în teoria literaturii se adresează celor care privesc problemele estetice în mod demn, responsabil.

Peste două mii de edituri din România de azi își dispută piața cărții. Târgurile de carte interne și internaționale demonstrează cu prisosință acest fapt.

Evident, nu toate cărțile publicate de aceste edituri au conținut beletristic. În ansamblul volumelor apărute, cele cu conținut literar, respectiv cărțile de versuri, proză, teatru, critică literară, istorie literară, dicționare de autori, eseuri, au însă o pondere deosebit de însemnată.

Există apoi peste două sute de publicații cu profil literar sau cultural, în care apar numeroase creații ce ilustrează arta cuvântului. Aceste creații aparțin unor scriitori profesioniști sau neprofesioniști. În Uniunea Scriitorilor sunt înscrși câteva mii de membri care publică variate cărți de literatură.

Paralel cu această Uniune și la fel de activ funcționează Liga Scriitorilor din România. Ea cuprinde peste două mii de membri.

Deși nu au profil literar, numeroase publicații cotidiene, săptămânale sau lunare acordă, și ele, creațiilor realizate de scriitori un spațiu aparte, relativ important.

O pondere specială în ansamblul preocupărilor literare din țara noastră au facultățile cu profil filologic din Universitățile de stat sau particulare. În aceste facultăți, problemele vaste ale istoriei literare, criticii literare, teoriei literare, stilisticii literare, traducerii literare și comparatismului literar sunt studiate în mod sistematic. Pregătirea prealabilă pentru abordarea adecvată a acestor probleme se realizează în școlile generale și în licee, unde literatura este predată la toate nivelele (clasele).

Tuturor acestor manifestări li se adaugă cenaclurile literare, concursurile de poezie, de proză, de teatru și de critică literară, festivalurile naționale sau internaționale dedicate artei cuvântului.

În aceste condiții, este evident faptul că interesul publicului pentru literatură se impune ca o componentă importantă și definitorie a culturii contemporane.

Înmulțirea fără precedent a creațiilor literare contribuie în mod statornic la lărgirea continuă a publicului cititor cu exigențe artistice de o excepțională varietate. Este un fapt de care sociologia literaturii ține cont în mod deosebit.

Altfel spus, producția literară duce la redimensionarea continuă a relației dintre obiectul artistic și subiectul care îl percepe, preocupat fiind de starea specifică a creației. Relația obiect pentru subiect modifică însă evolutiv, în sens invers, și legătura dintre subiect și obiectul percepției sale artistice.

Pe acest fond general, problemele vaste și inepuizabile ale teoriei literare au cunoscut o abordare tot mai insistentă și mai nuanțată.

Corpul specializat al teoreticienilor literari a crescut, s-a diversificat, s-a contrazis, vehement și patetic uneori, și s-a impus prin abordări și soluții speculative tot mai cuprinzătoare, mai profunde și mai nuanțate. Realizările scriitorilor, schimbul de opinii și starea generală a literaturii au produs o emulație teoretică fără precedent.

Teoreticienii din domeniul literaturii iau act de unele orientări din alte domenii speculative, le combină într-un cadru epistemologic, comparativ, metodologic și interpretativ original și produc astfel explicații și concluzii noi cu privire la arta cuvântului. Multidisciplinaritatea (pluridisciplinaritatea) și transdisciplinaritatea sunt pentru ei preocupări firești.

Într-un plan mai larg, respectiv european și extraeuropean, putem constata, de asemenea, în ultima jumătate de secol, o continuă și largă diversificare a abordărilor teoretice ale artei cuvântului, a confruntărilor speculative și a soluțiilor date unor probleme literare cu caracter mai mult sau mai puțin general.

Liniile de forță și noile tendințe în teoria literaturii rămân însă indestructibil legate de acumulările speculative *anterioare*, respectiv de tot ceea ce filosofi, teologii, esteticienii, sociologii, psihologii, lingviștii, logicienii, istoricii și specialiștii în numeroase alte domenii ale științelor spiritului au realizat până acum în preocupările lor sistematice dedicate artei cuvântului. În preocupările lor există numeroase paradigme teoretice identice sau măcar asemănătoare, respectiv convergente.

Împrumuturile reciproce dintre aceste științe au dat teoriei literare noi și importante impulsuri. Relația tradiție-inovație în teoria literaturii are caracter fundamental, orientativ, euristic și revelator.

În prezent, domeniul fascinant al teoriei literare este nu numai excepțional de vast, ci și contradictoriu, profund tensionat, imprevizibil de multe ori, derutant, fapt pentru care a devenit greu de explorat, de ordonat și de prezentat sistematic.

Este ca un peisaj atrăgător dar foarte accidentat, pe care îl străbați cu greu, confruntându-te la tot pasul cu noi explicații, demonstrații, argumente și concluzii, într-o nepotolită *automodificare*, *confruntare* și *reorientare* a fiecărui detaliu. Varietatea explicațiilor date celor mai variate aspecte ale artei cuvântului este atât de largă încât provoacă de multe ori sentimentul că generalizarea nu mai este posibilă. Fiecare explicație, punct de vedere, concluzie are opusul ei. Pentru toate ipotezele, demonstrațiile, exemplele și concluziile teoretice putem găsi variate contraargumente, justificări opozabile sau negații categorice. Expansiunea teoriei literare contemporane spre cele mai noi și mai atractive orizonturi ale cunoașterii este nelimitată.

În aceste condiții, universul dinamic, uimitor și fascinant al teoriei literare este greu de ordonat și de dominat.

Greu, desigur, dar și necesar și, mai ales, posibil. Pentru că relația dintre necesar și posibil direcționează toate acțiunile noastre, inclusiv pe cele speculative.

Un fapt este sigur. În domeniul teoriei literare asistăm la un declin rapid al fundamentărilor antispiritualiste, în favoarea orientărilor și abordărilor spiritualiste. Primatul conștiinței, al dimensiunii și orientării spirituale a existenței umane tutelează noile evaluări, interpretări și concluzii din domeniul teoriei literare.

Mai precis, orientări precum pozitivismul, materialismul zis dialectic și istoric, sursă ideologică a celor mai mari catastrofe din istoria socială și politică a umanității, pragmatismul, cu varianta sa radicală, instrumentalismul, freudismul, una dintre cele mai ordinare imposturi din știința secolului al douăzecilea, funcționalismul și altele, nu numai non-spiritualiste, ci și anti-spiritualiste, sunt înlăturate progresiv, considerate irelevante și, ca o consecință firească, inutile.

Sunt părăsite evolutiv și judecățile apodictice, imperative, normative din domeniul teoriei literare, în favoarea celor orientative, posibile sau dezirabile.

Teoria literaturii nu devine un scop în sine, dar este limpede că întrucât ea este „*un mijloc în vederea unui alt scop*”¹ putem vorbi despre dimensiunea ei euristică, epistemologică și spirituală.

Cele mai interesante și mai importante sugestii teoretice în domeniul literaturii vin în prezent din domeniile *de ramură* ale științelor sociale.

Stilistica, de exemplu, domeniul *de ramură* al lingvisticii generale, a influențat abordările teoretice și analitice propuse de stilistica literară. Sociologia culturii, domeniul *de ramură* al sociologiei generale, a oferit sugestii, metode și soluții pentru abordările teoretice și aplicative din dezbaterile care animă sociologia literaturii. Personalismul, ca domeniul *de ramură* al filosofiei, oferă numeroase perspective în abordarea teoretică a personajului literar. Și antropologia, ca domeniul *de ramură* al filosofiei, a influențat abordarea teoretică a personajului literar. Filosofia istoriei, ca domeniul *de ramură* al filosofiei, a influențat masiv cele mai importante realizări în domeniul istoriei literare. Filosofia istoriei spulberă, pur și simplu, tentativele unor pseudocritici, lipsiți de cea mai elementară vocație teoretică, de a construi istorii literare bazate doar (sau în primul rând) pe criterii zise estetice. Estetismul pe care ei îl proclamă este ridicol, caricatural și grotesc. Exemplele ar putea fi înmulțite.

Este evident faptul că în domeniul teoriei literare ne aflăm în fața unui *nou început*. Tradiția multimilenară a variatelor abordări ale artei cuvântului asigură acestui *nou început* suplețe analitică, deschidere metodologică și rigoare interpretativă, dar mai ales o dimensiune speculativă și spirituală revelatoare.

¹ **Robert C. Angell**, *The Ethical Problems of Applied Sociology*, în *The Uses of Sociology*, Basic Books, New York, 1967, p. 725; citat după **Mihail Cernea**, *Sociologia americană, Tendințe și controverse*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, p. 22.

Paralel cu această evoluție firească, expresie a vitalității culturii române și europene, în peisajul vast și contradictoriu al literaturii s-au ivit însă fenomene care trezesc nu numai uimire, ci și repulsie.

Mai precis, în ultimele două decenii s-a petrecut în viața publică românească un fenomen straniu. Au apărut în diverse publicații și la felurite edituri persoane care își spun scriitori doar pentru că produc texte destinate să șocheze și să scandalizeze, să batjocorească instituții, valori și datini, să exalte ceea ce este urât, degradat, morbid, abject, ticălos în ființa umană. Aceste persoane se disting prin vehemență, incultură crasă, lipsă de talent și de bun-simț, prin agresivitate, mai ales. Veleitari, suficienți și fuduli, ei aduc în lumea literelor doar gălăgie, ură neputincioasă și maculatură. Multă maculatură. Fiecare dintre acești poligrafi excesivi se consideră chemat să schimbe fața literaturii. Fiecare se autoproclamă important, doar pentru că semnează cine știe ce broșuri sau câte un text plin de orori și erori de exprimare, într-o publicație, eventual lângă propria fotografie (din față sau din profil).

Graforeea face mult rău literaturii și atmosferei culturale, în general.

Logoreea și graforeea agresează viața publică prin exces, incontinență verbală, prin falsuri „artistice” îndeosebi. A intra în dialog cu astfel de persoane înseamnă, de fapt, a porni într-o misiune extrem de dificilă, imposibilă uneori.

Într-o astfel de situație, a reaminti celor pasionați de literatură ce înseamnă, de fapt, arta cuvântului este nu numai o necesitate, ci și o datorie.

Numai o înaltă și severă conștiință artistică susține în mod activ vocația literară.

Am scris deci *Teologia ortodoxă și arta cuvântului. Introducere în teoria literaturii* nu numai ca o aplicare a principiilor estetice generale la un domeniu limitat al creației estetice, ci și din convingerea că actualele rătăcirii ale unor aspiranți la titlul de scriitor ar putea fi îndreptate. Principiile didactice structurează această carte în variate moduri.

Mai precis, cartea aceasta a fost concepută ca un *tratat elementar* despre *noțiunile fundamentale* cu care operează teoria literaturii, în special despre relațiile complexe dintre ele.

Orice tratat elementar îl introduce pe lector în domeniul celor mai utilizate noțiuni ale unui anumit domeniu științific. De aceea, țelul *explicativ* al unui tratat elementar este asociat cu cel *didactic*.

Un tratat elementar nu tinde să epuizeze problemele pe care le evocă, pentru că acest fapt nu este posibil. Urmărește însă prezentarea precisă, clară, sistematică, argumentată, mai ales, a problemelor asupra cărora se oprește.

Orice tratat elementar se adresează în primul rând celor ce doresc să facă primii pași pe tărâmul unei științe sau discipline științifice.

De aceea, urmând unor modele didactice consacrate, explicațiile din acest tratat trec, în mod consecvent, de la definiții la exemple, de la cauze la efecte, de la empiric la teoretic și de la simplu la complex.

Orice manual elementar este elaborat pentru a explica, respectiv pentru a clarifica, ceea ce pare obscur, complicat, aglomerat, încurcat, enigmatic.

ASPECTE ALE METODEI. FUNDAMENTAREA TEOLOGICĂ A DEMERSULUI DESCRIPTIV, ANALITIC, SINTETIC, SPECULATIV ȘI AXIOMATIC ÎN TEORIA LITERATURII

În orice întreprindere teoretică, primul aspect ce se impune a fi precizat este *metoda* cu care autorul lucrează. Filosofii și cercetătorii în diverse domenii au impus de mult constatarea că metoda este aspectul cel mai activ al științei.

De metodă (din gr. *methodos*, „mijloc”, „modalitate”, „cale”, „mod de expunere”) depind argumentele aduse în demonstrații, organizarea lor într-o construcție logică și, mai ales, *rezultatele* la care cercetarea ajunge.

Metoda utilizată este strâns legată de adoptarea unor *criterii* evidente, coerente, comprehensibile, apte să lumineze eforturile depuse în cercetare.

Susținut de principiile teologiei creștine, René Descartes (1596-1650) ne-a dat, în *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și de a căuta adevărul în știință* (*Discours de la methode pour bien conduire sa raison et chercher la verité dans la science*, 1637), o operă care a marcat profund și definitiv preocupările mereu reluate pentru cele mai adecvate metode în cercetare. Descartes era convins că rezultatele unei metode adecvate în demersurile științifice, îndeosebi în cele cu caracter teoretic, au o importantă dimensiune metafizică. Asemeni Sfinților Părinți și Scriitori bisericești, Descartes era convins că transcendența sau subzistența totală, sau superioritatea absolută, este țelul filosofiei.

Bazați pe discernământ, utilizând metode diferite, criterii, argumente și demonstrații felurite, învățații au construit variate sisteme de gândire, tot mai complexe, tot mai cuprinzătoare, tot mai nuanțate, fundamentând astfel noile cuceriri în știință.

Progresul neîntrerupt în știință spulberă, pur și simplu, situațiile și rătăcirile agnostice, nihiliste, pozitivistice și relativiste ale celor care au vorbit despre o așa-zisă „criză a sensului” și care au făcut ca unele modalități de gândire să se înfunde în mod tragic într-o neîncredere paralizantă, în beznă compactă și strivitoare a unui scepticism general.

Criteriile ferme în cercetare, ne arată gnoseologia, ca teorie a științei, susțin pluralitatea legitimă a abordărilor cu care operăm asupra realului. Caracterul istoric, fragmentar și perfectibil al cunoașterii nu ne împiedică să acedem la descoperiri de ordin general. Setea noastră de adevăr și puterea de judecată stau într-o strânsă relație. De aceea criteriile diferite duc la rezultate diferite, *convergente* însă în *reprezentări coerente* asupra realului. Important este ca în cercetare să nu

ne mulțumim doar cu descoperiri parțiale, atât de necesare uneori, ci să trecem *dincolo* de ele, în reprezentări logice, deductive, bazate pe un fundamental principiu ordonator, pe care numai rațiunea speculativă – *recta ratio* – ni-l poate oferi. Adevărurile parțiale nu ne sunt suficiente.

De aceea credința în Dumnezeu Sfânta Treime ne duce mai presus de toate adevărurile parțiale laolaltă. Împreună cu dragostea și nădejdea, credința în „Cuvântul (...) plin de har și de adevăr” (Ioan 1,14) este o virtute teologică, în sensul că ea este pusă în om de Dumnezeu Însuși Proniatorul și Părintele Luminilor.

Credința ne semnifică pe noi ca persoane libere, demne, conștiente, devotate oamenilor și lui Dumnezeu preamărit în Sfânta Treime, care trăim bucuria cunoașterii fondate pe cele mai variate criterii în cercetare.

Numai știința fondată pe credință consolidează în noi aspirația spre înțelepciune. Este știința orientată metafizic și, mai ales, teologic. Ea afirmă că existența reală *transcende* ceea ce este tangențial, empiric, parțial și imanent.

Orientată metafizic, dar mai ales teologic, dispoziția noastră speculativă revelează semnificații mai presus de experiența concretă, de orice empirism plat, limitat, insuficient.

Criteriile (sau punctele de vedere) cu care operăm în aceste expuneri de teorie literară sunt înțelese fie ca o *proprietate* a unor opere scrise, fie ca o *clasă de proprietăți* de aceeași categorie (gen de proprietăți sau tip de proprietăți).

Principala sursă de cunoaștere în știință, inclusiv în domeniul teoriei literare, este *revelația (descoperirea)*.

Revelația „prin acte, cuvinte și imagini” (D. Stăniloae) are caracter natural. De aceea vorbim despre revelația naturală. Ea se desăvârșește (se împlinește) însă ca revelație supranaturală.

Prin revelație supranaturală Dumnezeu Însuși Se descoperă pe Sine lumii create. Se descoperă ca Dumnezeu deplin și om deplin dar fără de păcat în Persoana divino-umană a Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, în cadrul istoriei mântuirii neamului omenesc.

Fundamentarea teologică ortodoxă a demersului descriptiv, analitic, sintetic, speculativ și axiomatic în cuprinsul acestor expuneri de teoria literaturii este atent urmărită și, credem noi, consecvent realizată.

De-a lungul secolelor și mileniilor teologia ortodoxă a utilizat în demonstrațiile sale numeroase contribuții teoretice parțiale oferite de științe atât de diferite precum logica, istoria, astronomia, psihologia, filosofia, medicina, sociologia, filologia și multe altele. Este unul dintre motivele pentru care s-a spus, pe bună dreptate, că teologia este știința supremă, *scientia scientiarum*.

Apelând uneori la aceste științe, teologia a precizat însă că nici o etapă din istoria cercetărilor și nici o modalitate de cunoaștere nu a putut pretinde că îmbrățișează explicarea definitivă a existenței și nici adevărul integral.

În acest sens, fiecare epocă istorică și fiecare cultură, fiecare teorie poate fi considerată o *etapă*, uneori foarte dramatică, pe drumul spre Adevărul Revelat.

Aflat infinit mai presus de aceste etape nesigure și dramatice, adevărul credinței noastre, proclamat de teologia dogmatică și liturgică ortodoxă, fundamentează demersurile teoretico-literare.

La rândul său, teologia a luminat, a direcționat și a determinat numeroase cuceriri în cele mai diferite domenii ale științei.

Știința autentică trăiește și evoluează în cuprinsul Bisericii ca instituție divino-umană și trup mistic al lui Hristos prelungit în lume și în istorie.

Fides et ratio se împătrund. Pentru că numai știința susținută de credință ne ajută să pătrundem în interiorul misterului.

„Teologia, scrie Părintele Acad. Dumitru Gh. Popescu, se întemeiază pe Revelația divină și rămâne aceeași peste veacuri. Dar cum fiecare epocă vine cu o problematică culturală care îi este proprie, teologia este chemată să găsească răspunsuri la întrebările ridicate de problemele vremii, întemeindu-se permanent pe Revelația divină, pentru ca Biserica să-și poată desfășura misiunea ei în mod rodnic. Dacă este adevărat, pe de o parte, că orice cultură nu se poate înălța până la Dumnezeu fără sprijinul teologiei, tot adevărat este, pe de altă parte, că nici teologia nu poate coborî în sfera realităților practice pentru a le asuma și transfigura în Hristos și Duhul Sfânt, dacă nu angajează dialog cu cultura, ca să găsească astfel răspunsuri la problemele vremii pentru Biserică și misiunea ei. Sub acest aspect se poate spune că teologia este chemată să se înnoiască permanent pentru a fi în pas cu cultura și problemele vremii.”²

În același volum, Părintele Acad. Dumitru Gh. Popescu adaugă: „Absența sau prezența lui Dumnezeu în creație are o importanță capitală pentru raportul dintre teologie și cultură. Conflictul dintre ele a fost provocat de absența lui Dumnezeu din lume, care a permis culturii să se închidă în autonomia propriei imanente și să izoleze deist pe Dumnezeu în transcendent. S-a tăiat astfel puntea de întâlnire dintre cultură și teologie, iar rezultatul a constat în destabilizarea lumii. Prezența lui Dumnezeu în creație, pentru care am pledat în cuprinsul acestei lucrări, este singura în măsură să constituie puntea dinamică prin care teologia coboară către cultură iar cultura se urcă cu teologia către Dumnezeu.

Atât progresul științei care s-a apropiat de fundamentele spirituale ale universului, dar și renașterea religioasă la care asistăm astăzi peste tot în lume vor contribui în mod decisiv pentru ca prezența lui Dumnezeu în creație să constituie punctul de convergență al teologiei și culturii în aspirația lor după desăvârșire absolută. Și numai astfel lumea va dobândi și centrul ei de greutate spirituală care o va proteja de atâtea primejdii care se profilează la orizontul ei”³.

Este necesar să subliniem în mod deosebit faptul că progresul în știință, îndeosebi în cunoașterea teoretică, este strâns legat de evoluția spirituală a fiecăruia dintre noi și a oamenilor, în general. Relația dintre subiect și obiectul

² În vol. *Teologie și cultură*, București, 1993, p. 65.

³ *Ibidem*, p. 166.

cunoașterii determină evoluția umanității și a lumii, în general, pururi însetată de Creatorul ei. De aceea Hegel, filosof a cărui formație teologică era foarte solidă, era convins că progresul ne apare ca o succesiune de etape în evoluția conștiinței individuale și generale, spre ceea ce este esențial, respectiv de la cantitate la calitate, de la particular la general și de la empiric la metafizic.

Asupra acestei probleme a reflectat, de asemenea, Părintele Acad. Dumitru Gh. Popescu, care scrie: „Este vorba de o corelare în care subiectul rămâne deschis față de obiect și exclude orice activitate centrată pe eu. Numai subiectul rațional se poate angaja în operații autentic obiective, fiindcă numai el poate distinge între ceea ce cunoaște de la sine și din cunoștința determinată de natura obiectului. Unitatea intrinsecă dintre formă și substanță în obiectul cunoștinței sale arată că numai mintea conștientă poate aborda adecuat această unitate, fiindcă doar prin pătrunderea mintală în forma inerentă obiectivului, conjugată cu interpretarea ei inteligentă, subiectul cunoscător uman poate da inteligibilității proprii a obiectului o expresie rațională. Și pentru că această raționalitate sau inteligibilitate este inerentă ființei, cunoștința trebuie să se bazeze pe fundamentul coercitiv al ființei, și nu pe sine.

Ne găsim astfel în fața unei corelații interne dintre structura cunoașterii umane și cea a lumii cunoscute de om, astfel încât, pe măsură ce universul își relevă structura sa ca răspuns la cercetarea științifică, omul însuși se dezvoltă pe măsură ce pătrunde în structura universului care îl înconjoară. Există astfel o corespondență între structura de comprehensiune și structura entității globale care se află în obiect, sau o înrudire între subiect și obiect.”⁴

Putem înțelege mai bine rațiunile operelor care ilustrează arta cuvântului, ale literaturii, în general, dacă ne gândim la rolul activ al subiectului uman care lucrează în mod conștient în lume și în istorie. În acest sens, arată Părintele Dumitru Stăniloae, în *Teologia dogmatică ortodoxă*, respectiv în capitolul *Revelația naturală ca bază a credinței naturale și a unui sens al existenței*, lumea se luminează prin om, care este chip nemuritor al lui Dumnezeu chemat la îndumnezeire, și preot al creației.

„Noi apărem, scrie Părintele Stăniloae, ca unica ființă care, aparținând lumii văzute și imprimată de raționalitate, e conștientă de această raționalitate a ei și, odată cu aceasta, de sine însăși. Fiind singura ființă din lume conștientă de sine, noi suntem totodată conștiința lumii și factorul de valorificare a raționalității lumii și de prelucrare conștientă a ei în favoarea noastră, iar prin aceasta, de autoformare conștientă a noastră. Noi nu putem fi conștienți de noi înșine, fără a fi conștienți de lume și de lucrurile din ea. Cu cât cunoaștem mai bine lumea, sau suntem mai conștienți de ea, cu atât suntem mai conștienți de noi înșine. Dar lumea, contribuind în modul acesta pasiv la formarea noastră și la adâncirea conștiinței de sine a noastră, nu devine prin aceasta și ea însăși conștientă de

⁴ *Ibidem*, p. 91

sine. Aceasta înseamnă că nu noi suntem pentru lume, ci lumea pentru noi, deși lumea îi este necesară omului. Omul e scopul lumii, nu invers. Chiar faptul că noi ne dăm seama că lumea ne este necesară e un fapt care arată poziția de superioritate a omului față de lume. Căci lumea nu e în stare să simtă necesitatea noastră pentru ea. Lumea, existând ca obiect inconștient, există pentru om. Ea e subordonată lui, fără însă să o fi făcut el.

Rațiunile lucrurilor își descoperă lumina lor în rațiunea și prin acțiunea rațională și conștientă a omului. Rațiunea noastră de asemenea își descoperă tot mai bogat puterea și adâncimea ei prin descoperirea rațiunilor lucrurilor. Dar în această influență reciprocă, rațiunea umană este cea care are rolul de subiect care lucrează în mod conștient, nu rațiunile lucrurilor. Rațiunile lucrurilor se descoperă conștiinței umane, având să fie asimilate de aceasta, concentrate în ea; se descoperă având ca centru virtual conștient al lor rațiunea umană, și ajutând-o să devină centrul actual al lor. Ele sunt razele virtuale ale rațiunii umane în curs de a fi descoperite ca raze actuale ale ei, prin care rațiunea umană își extinde tot mai departe vederea.

Faptul că lumea se luminează în om și pentru om și prin om arată că lumea e pentru om, nu omul pentru lume; dar faptul că omul însuși luminând lumea se luminează pe sine pentru sine prin lume arată că și lumea e necesară pentru om. Lumea e făcută pentru a fi umanizată, nu omul pentru a fi asimilat lumii, naturii.”⁵

Pronia divină face posibile descoperirile în știință. Depinde însă de oameni, dăruiți cu copleșitorul paradox al libertății, modul în care utilizează aceste descoperiri. Răul moral ne apare ca o negare a acestei sublime libertăți. De aceea Adevărul, binele, dreptatea și libertatea sunt unite indestructibil.

Metoda teologică pe care o utilizăm în aceste expuneri de teoria literaturii este singura aptă să reveleze *dimensiunea spirituală* a artei cuvântului, respectiv relația firească dintre *imanența și transcendența textului*. Această relație este principalul țel al preocupărilor sistematice din domeniul vast și inepuizabil al teoriei literare. Noi nu uităm că întregul cosmos, întreaga creație evoluează și se împlinește ca antropocosmos, că progresul în știință face mai umană existența fiecăruia dintre noi.

Metoda, ca ansamblu de reguli, principii și procedee apte să ne ducă în cercetarea științifică spre un rezultat dorit, respectiv spre adevărata cunoaștere, este *impusă* de relația dintre subiectivitatea cercetătorului și natura specifică a obiectului studiat. Există o *adecvare* a metodei la specificul domeniului pe care îl evaluăm.

Metoda îmbină și organizează modele, ipoteze, ca puncte de plecare în monologul teoretic, demonstrații, strategii de abordare destinate să ducă la atingerea țelului propus.

⁵ În *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. I, București, 1978, pp. 11-12.

DE LA PREOCUPĂRILE LOGICO-FILOSOFICE ȘI TEOLOGICE PENTRU CUVÂNT (*LOGOS, VERBUM*) LA TEORIA LITERATURII

1. MOMENTE ȘI ASPECTE DIN EVOLUȚIA IDEOLOGIEI NOASTRE LITERARE

a) Etape premergătoare și premise istorice

O încercare de sinteză despre evoluția teoriei literare românești într-o perioadă de peste două milenii impune, între altele, *principiul istorismului* drept criteriu esențial în evaluarea și interpretarea faptelor. În acest sens, prezentarea *etapelor premergătoare* și a *premiselor istorice* care au avut drept rezultat o anumită direcție a dezvoltării spirituale constituie un capitol introductiv necesar¹.

Este evident faptul că istoria României începe cu multe milenii înainte de înfăptuirea etnogenezei românești. Diversele manifestări literare caracteristice pentru epocile de cultură care s-au succedat pe teritoriul României au un corelat firesc într-o anumită formă de reflectare generalizată a manifestărilor legate de arta cuvântului. Practica a provocat și a întreținut în sistemul cunoștințelor omenești diverse concepte, principii și metode de realizare a expresiei literare, sugerând variate orizonturi ale cunoașterii, constituindu-se, explicit sau implicit, într-o anumită reprezentare teoretică, mai mult sau mai puțin riguroasă. Tocmai datorită unei activități bogate și semnificative legate de arta cuvântului, separată treptat și ireversibil de celelalte manifestări ale sincretismului spiritual străvechi, anumite elemente ale ideologiei literare încep să se contureze tot mai limpede. Dezvoltarea în timp a ideologiei literare românești este marcată de opere, personalități, instituții și evenimente specifice care se constituie laolaltă în succesive puncte de plecare sau în condiții de bază, cu importante consecințe ulterioare. O abordare *diacronică* a ideologiei literare înregistrează, interpretează și valorizează aceste opere, personalități, instituții și evenimente din perspectiva legilor generale

¹ **Marin Badea, Pamfil Nichitelea**, *Filozofia istoriei. Orientări și tendințe contemporane*, București, 1982, capitolul *Teoria sintezei în istorie*, pp. 49-113; **Alexandru Tănase, Victor Isac**, *Realități și cunoaștere în istorie*, București, 1980, capitolul *Ontologie istorică*, pp. 60-207.

ale istoriei. Istoria ideologiei literare include momente inițiale îndepărtate din dezvoltarea reprezentărilor abstracte, generalizate despre arta cuvântului, chiar dacă ele au valoarea unor aspecte preistorice.

b) Specii epice și lirice în creația literară a geto-dacilor

Numeroase surse istorice antice atestă faptul că, în diferitele faze de înflorire a civilizației lor, geto-dacii, ramura cea mai nordică a tracilor, „neamul cel mai numeros din lume după cel al inzilor”², aveau reprezentări religioase caracteristice, variate cunoștințe de filosofie, logică, etică, medicină, astronomie, botanică, manifestări artistice, inclusiv literare, profund originale³.

Constituirea primului stat geto-dac centralizat și independent sub conducerea lui Burebista (82-44 î.d.Hr.) a favorizat înflorirea acestor manifestări. După moartea lui Burebista, menținerea neîntreruptă a unui nucleu statal în sudul Transilvaniei, în regiunea munților Transilvaniei, în regiunea munților Orăștiei, unde, în conformitate cu Iordanes, au domnit mai departe monarhi ca Deceneu (mare preot și sfetnicul cel mai apropiat al lui Burebista), Comosicus, Scorilo, Duras-Diurpaneus, Decebal (87-106 d.Hr.), a creat un cadru prielnic pentru continuarea acestor manifestări⁴.

Faptul că arta literară a geto-dacilor însuma creații aparținând genului epic și liric e pus în evidență de numeroase mărturii. Herodot din Halicarnas (485-425 î.d.Hr.) relatează despre modul în care „geții care se cred nemuritori” își reprezintă călătoria unor emisari trimiși de ei la Zamolxis cel nevăzut. Credința geto-dacilor că Zamolxis, la care sufletele lor merg după moarte, se arată ciclic la patru ani și că „sufletele se bucură alături de el de toate cele bune” era mărturisită în cadrul unor comunicări de tip narativ.

În acest sens, Mircea Eliade are dreptate să afirme că „Zamolxis își face apariția într-o istorie religioasă care îl precede; el inaugurează o nouă epocă de tip eschatologic”⁵. Legende, miturile, istorisirile animaliere sau moralizatoare caracteristice tuturor culturilor arhaice aveau, desigur, și în cultura geto-dacilor o structură narativă. Stith Thompson, unul dintre cei mai autorizați, interpreți ai funcțiilor și structurilor diverselor realizări spirituale arhaice, considera că mitul este o „proză narativă (tradițională) care în societatea în care este spusă e

² *Apud Ion Horațiu Crișan, Burebista și epoca sa*, ediția a doua, revăzută și adăugită, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 5.

³ *Ibidem*, pp. 384-483.

⁴ *Ibidem*, pp. 484-491. Vezi și **Hadrian Daicoviciu**, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Editura Dacia, Cluj, 1972, capitolul III, *Dacia de la Burebista la Decebal*, pp. 95-124.

⁵ **Mircea Eliade**, *De la Zamolxis la Genghis-Han*, traducere de **Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu**, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, pp. 46.

considerată a fi o relatare veridică despre ceva care s-a întâmplat într-o vreme îndepărtată”. Un alt specialist, Alexandre Krappe, insistă și el asupra aspectului narativ, considerând mitul drept o „povestire etiologică”⁶.

Despre varietatea creațiilor literare geto-dace care compun genul liric există, de asemenea, numeroase mărturii⁷.

Oda, ca specie lirică în care se comunică un elan admirativ pentru o faptă, un erou, o idee sau un eveniment, se caracteriza prin stil recitativ și o desfășurare energetică. În odele tracice se păstrau numele unor eroi legendari ca Ressos, Cotys și Sitalcas. „În cântecele eroice se realizau adeseori treceri succesive de la cântare la recitare și de aici la declamație, într-o ordine și preponderență care erau dictate de conținut.”⁸

Peanul este o specie lirică menită să exprime recunoștința față de o putere divină sau de o autoritate lumească. La Tomis s-a descoperit o placă al cărei text, *Peian Apollon*, demonstrează existența acestei specii în cultura strămoșilor noștri.

Existența *imnului*, ca specie lirică de mare solemnitate, menită să glorifice o divinitate, un erou, o idee, este atestată de menționarea unor compuneri cu numele *sitalcas* dedicate unor zeități sau unui rege.

Cântecul erotic (scolia) și *bocetul*, numit *torelli*, corespunzând *therereuri*-ului grec, un cântec menit să exprime durerea, explicat în *Lexiconul* lui Hesychios din Alexandria (sec. V d.Hr.) drept „exclamație de jale tracă însoțită de flaut”, caracterizează, și ele, genul liric al literaturii geto-dacilor⁹. Li se adaugă *epoda*, un cântec cu ritm și melodii reluate, de o simetrie succesivă atent supravegheată, legat de practica descântecelor, vrăjilor sau aplicațiilor medicale empirice¹⁰.

Incertă sub aspectul apartenenței la genul liric sau epic este situația compunerilor numite *belagines*. Iordanes spune în *Getica* sa că Deceneu i-a instruit pe daci „făcându-i să trăiască conform legilor naturii, transcriind aceste legi; ele se păstrează până astăzi sub numele de *belagines*”. Din păcate, Iordanes nu ne spune nimic în plus despre conținutul și organizarea specifică a *belaginelor*¹¹.

Toate aceste specii literare subsumate categoriei estetice a liricului, respectiv modului de exprimare directă a eu-lui creator în raport cu fenomenele lumii exterioare și cu propriile prefaceri interioare, se aflau într-o strânsă relație cu

⁶ *Apud Romulus Vulcănescu, Mitologie română*, Editura Academiei, București, 1985, p. 27.

⁷ Toate aceste mărturii au fost sistematizate într-o riguroasă perspectivă analitică, critică și istorică în lucrarea lui **Octavian Lazăr Cosma**, *Hronicul muzicii românești*, volumul I, *Epoca străveche, veche și medievală*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1973, pp. 17-26.

⁸ **Octavian Lazăr Cosma**, *op. cit.*, p. 24.

⁹ *Ibidem*, p. 25. Vezi și *Fontes Historiae Daco-Romanae*, volumul II, *De la anul 300 până la anul 1000*. Publicate de **Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu**, București, Editura Academiei, 1970, p. 393.

¹⁰ **Octavian Lazăr Cosma**, *op. cit.*, p. 26.

¹¹ *Izvoare privind istoria României*, volumul I, *De la Hesiod la Itinerarul lui Antonius*, comitetul de redacție – **Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan**, Editura Academiei, București, 1964, p. 417.

anumite manifestări artistice muzicale. Descoperirile arheologice demonstrează prezența pe teritoriul Daciei a unor instrumente muzicale precum lira, chitara, fluierul, cimpoiul și cobza. Ele reamintesc faptul că, o lungă perioadă de timp, creațiile literare cu caracter liric din diversele culturi ale lumii au fost difuzate drept parte constitutivă a manifestărilor muzicale. De altfel, la începuturile lor, speciile literare se confundau. Separarea este rezultatul unei evoluții în timp. Conștiința clară a specificității lor s-a constituit pe măsură ce această separare se aprofunda. Noțiunile prin care diversele specii au fost indicate au reflectat tocmai varietatea creației lirice. *Torelli*, *belagines* etc. corespund tipurilor de noțiuni considerate în logică drept concrete, generale și pozitive. Fiecare dintre aceste noțiuni este o *infima species*.

Din perspectiva unei istorii a ideologiei literare, separarea speciilor, precum și conștiința mai mult sau mai puțin clară a semnificației acestei separări reprezintă un moment decisiv. Discuțiile despre genuri și specii constituie și azi unul dintre cele mai importante capitole în orice tratat de teorie literară. Pe seama speciilor s-a întreprins ulterior clasificarea literară ca operație logică prin care operele sunt grupate după anumite criterii. Firește, modul în care făuritorii de creații literare din epoca geto-dacă și-au reprezentat speciile cultivate de ei a trecut treptat de la etapa noțiunilor *informale*, utilizate independent de sistematizarea logică, la etapa noțiunilor *formale*, mai riguroase, utilizate într-un sens mai restrâns, mai sistematic, într-o formă mai „pură”. Se știe că numai atunci când e abordată riguros logic, noțiunea se înfățișează într-o ipostază formală, pură, ideală, în care însușirile sunt necontradictorii, în concordanță cu o anumită definiție. În mod curent însă, oamenii operează cu noțiuni informale, lipsite de o definiție precisă, ale căror însușiri date nu concordă totdeauna cu definiția, între altele și pentru că între însușiri există uneori contradicții. E ușor de constatat că, în această fază veche a preocupărilor spirituale, făuritorii de literatură operau îndeosebi cu noțiuni informale. Unele noțiuni (*oda* și *peanul*, de exemplu) puteau fi confundate tocmai pentru că, atât în reprezentările de tip abstract teoretic, cât și în comunicare, dominau noțiunile de tip informal.

Literatura geto-dacilor însuma, pe lângă creațiile populare, și opere culte. În legătură cu acest aspect se impune a fi consemnată mărturia poetului Ovidiu (43 î.d.Hr.-18 d.Hr.) exilat la Tomis (între anii 8 și 18 d.Hr.) despre amicitia sa cu poetul get Cotys, autor de versuri în limba maternă scrise „probabil cu litere grecești”.¹²

Ovidiu însuși scrie despre poetul Cotys: „Poeziile tale dovedesc că, dacă ai îndepărta de pe ele numele tău, aş spune că nu le-a compus un tânăr trac. În

¹² **Ion Verdes**, *Educația în vremea lui Decebal*, în lucrarea *Istoria învățământului din România*, volumul I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983, p. 33. Vezi și **Hadrian Daicoviciu**, *Scrisul la daci*, în volumul *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Editura Dacia, Cluj, 1972, pp. 224-231.

acest ținut, Orfeu nu mai este singurul poet¹³. Fapt este că Ovidiu s-a simțit îndemnat să învețe limba geților „care n-au fost supuși pe deplin” și chiar să scrie în limba lor. El adaugă că a „devenit aproape un poet get” (*carmina quae faciam poeta getes*), pentru că a scris o carte „în limba getică, în care cuvintele barbare au fost așezate după ritmul versurilor noastre”¹⁴.

Ca să poată trezi admirația entuziastă a unui autor atât de erudit, de profund și de subtil ca Ovidiu și ca să poată fi considerată drept *model* demn de urmat, creația poetică a lui Cotys trebuia să aibă cel puțin două calități, și anume: valoare artistică și putere de atracție.

Indiferent de conținutul ei, creația poetică a lui Cotys presupune respectarea unor reguli formale în strânsă relație cu aspectele tehnice ale versificației – ritm, măsură, opțiunea pentru o anumită tematică, prezența tropilor, realizarea efectelor muzicale, incantatorii, numeroase alte aspecte legate de arta cuvântului. Ele se constituiau astfel într-o anumită reprezentare din care, desigur, unele elemente cu caracter ideologico-literar nu lipseau.

c) Receptarea ideilor literare în cetățile grecești din Dacia Pontică (Scythia Minor)

Numeroase interferențe politice, economice și spirituale dintre lumea geto-dacă și lumea grecească sau romană, dar mai ales existența unor școli cu veche tradiție, a unor preocupări literare, filosofice și retorice în cetățile grecești de pe malul Mării Negre (Histria a fost fondată în secolul al VII-lea, iar Tomis și Callatis – în secolul al VI-lea î.d.Hr.) pot explica, de asemenea, din perspectiva unor influențe *externe*, afirmarea originală a unor poeți geto-daci.

Dintre cele două tipuri de educație elenică – spartană și ateniană –, în cetățile grecești din Dacia Pontică (regiunea cunoscută în Antichitate sub numele de Scythia Minor) s-a impus cel de-al doilea, „care a căpătat și unele forme specifice locale”¹⁵.

Educația viitorilor cetățeni, începută de regulă în sânul familiei, includea scrisul, lectura, recitările din poemele homerice cu acompaniament de liră. Mai târziu, la gimnaziu, tinerii *efebi* (de la 18 la 20 de ani) își perfecționau pregătirea intelectuală aprofundând textele autorilor vechi dintr-o perspectivă filosofică. Tinerii din familiile care dispuneau de avere plecau, de asemenea, să studieze mai departe, la școlile binecunoscute în epocă, în cetatea Cyzic, de exemplu, pe

¹³ Ovidiu, *Scrisori din Pont*, în *Izvoare privind istoria României*, vol. I, p. 32.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Dumitru Tudor, *Educația în orașele grecești de pe țărmul dobrogean al Mării Negre*, în *Istoria învățământului din România*, vol. I, p. 35.

malul asiatic al Mării Marmara. Lectura variată, spectacolele de teatru, corurile religioase sau festive completau educația estetică a acestor tineri.

Unii dintre absolvenții școlilor deveneau versificatori. La Histria au fost descoperite epigrame onorifice și funerare, realizate în versuri și datând din secolul al V-lea î.d.Hr.¹⁶ Unii dintre intelectualii care au trăit în cetățile grecești din Dacia Pontică s-au afirmat ca mari erudiți. Demetrios din Callatis (secolul al III-lea î.d.Hr.) este autorul a 20 de volume de studii geografice și istorice privitoare la Europa și Asia. Alt autor, Istros Callatianos, concetățean al lui Demetrios, este autorul unui tratat intitulat *Despre tragedie*. Tot la Callatis s-a născut eruditul Heracleides Lembos (secolul al II-lea î.d.Hr.), care a ajuns înalt funcționar în Egipt și a lăsat mai multe opere scrise. Lui i se atribuie o *Viață a lui Arhimede* și un tratat filosofic intitulat *Raționamentul lembeutic*. Un alt autor, Satyros din Callatis, supranumit „Peripateticul” (secolul al III-lea î.d.Hr.), este considerat creatorul *biografiei* ca scriere aparte în cadrul genului istoric, dedicată vieții unei personalități și fundamentată pe o documentare riguroasă, aptă să ofere o expunere veridică a faptelor. El a realizat biografii dedicate unor scriitori (ca Euripide) și filosofi (ca Pitagora, Empedocle, stoicul Zenon, Anaxagora, Socrate, Platon și alții). Din aceste biografii s-au păstrat fragmente în cunoscuta operă a lui Diogenes Laertios (prima jumătate a secolului al III-lea) *Despre viețile și doctrinele filozofilor*¹⁷.

În epoca în care acești autori își realizau operele, importante capitole ale istoriei literare aveau în cultura greacă antică un domeniu de cercetare suficient de precis conturat. În acest sens, *retorica*, „arta vorbirii care produce convingeri” (după Corax din Siracuza, aproximativ 470 î.d.Hr.), *poetica*, înțeleasă drept o disciplină preocupată să sesizeze construcția specifică a operelor scrise, *clasificarea literară, definiția genurilor și a speciilor, studiul intrinsec* al literaturii, prin analiza și interpretarea *figurilor de stil* realizaseră numeroase progrese. *Poetica generală* se completa cu *poetica istorică* și cu *poetica normativă*. Aristotel (383-322 î.d.Hr.) realizase, cu aproximativ un secol înaintea autorilor din Dacia Pontică, tratatul său fundamental *Poetica*, saturat de idei estetice împrumutate de la Platon (427-347 î.d.Hr.), dar cu analize și disocieri de amănunt care îi aparțin.

Platon și Aristotel se bucurau de un imens prestigiu în cultura greacă și, bineînțeles, în diversele forme de învățământ. Activitatea didactică și literară din cetățile Pontului Stâng – Histria, Tomis, Callatis – contribuia la difuzarea ideilor platonice și aristotelice, inclusiv a sistemelor lor estetice. Orientat după modele ateniene, învățământul acestor colonii a promovat conceptele și sistemele

¹⁶ *Ibidem*, p. 37.

¹⁷ **Diogene Laertios**, *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, II, 12, 26; III, 9; VI, 21; VIII, 40, 48, 53; IX, 26. Vezi și **Petru Vaida**, *Gândirea filozofică în perioada daco-romană*, în *Istoria filozofiei românești*, volumul I, ediția a doua, revăzută și adăugită, Editura Academiei, 1985, pp. 49-51. Vezi și **Dumitru Tudor**, *op. cit.*, p. 38.

teoretico-literare care se bucurau de prestigiu în epocă. Există dovezi că aristocrația populației autohtone din vecinătatea cetăților grecești își trimitea copiii la școlile din „metropolă”. La Callatis au fost descoperite indicii epigrafice din care aflăm de prezența unor nobili traci în rândurile asociațiilor locale ale tineretului.¹⁸

În aceste condiții, afirmarea literară a unui autor local precum Cotys, care l-a entuziasmat pe Ovidiu, poate fi explicată și prin împletirea tradițiilor poetice ale autohtonilor cu influențele exterioare grecești.

Faptul că dacii utilizau scrisul cu litere latine sau grecești este, de altfel, binecunoscut. Din păcate însă, puținătatea dovezilor privitoare la cultura scrisă a strămoșilor noștri nu permite o evaluare mai amplă a acestui domeniu al culturii lor spirituale și literare.

d) Abordarea intrinsecă și extrinsecă a textelor în școlile din Dacia Romană. Elemente de hermeneutică literară

C a urmare a războaielor purtate cu romanii în anii 101-102 și 105-106 d.Hr., regatul dac a fost învins. Din ordinul împăratului Traian, încă din primii ani de după cucerire, în Dacia este întreprinsă o vastă operă de colonizare.

Dacă în primii ani de după pierderea războiului poporul dac a trebuit să suporte consecințele drastice ale dominației imperiale romane, ulterior, el s-a integrat tot mai mult în noile condiții. Integrarea sa treptată și definitivă în lumea romană a însemnat un progres din toate punctele de vedere. Economia, circulația mărfurilor, cultura, organizarea administrativă și militară, viața religioasă sunt puternic marcate de apartenența la viața romană. Numărul știutorilor de carte este acum mult mai mare. Instrucția și educația în școli de diferite grade are un caracter sistematic. În marea lor majoritate, textele epigrafice (peste 3500 găsite pe teritoriul de azi al României) sunt „redactate într-o latină surprinzător de corectă”¹⁹. Acestor texte cu caracter solemn și redactare corectă li se adaugă o largă categorie de inscripții numite *instrumentum*, compuse de oameni simpli – meșteșugari, funcționari, sclavi, locuitori de prin sate, militari, veterani, arendași etc. Redactarea lor este neglijentă. Apar erori gramaticale. Ele sunt însă la fel de

¹⁸ **Dumitru Tudor**, *op. cit.*, p. 408. Despre prezența geto-dacilor și a tracilor, în general, în cetățile grecești vest-pontice vezi și **Hristo M. Danov**, *Tracia antică*, traducere de prof. univ. dr. Constantin Velichi, prefață de **Prof. univ. dr. doc. Radu Vulpe**, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, capitolul *Pătrunderea tracilor în coloniile lor externe*, pp. 399-422.

¹⁹ **Dumitru Tudor**, *Instrucția și educația în Dacia Romană*, în *Istoria învățământului din România*, vol. I, p. 40.

semnificative ca inscripțiile cu caracter solemn prin faptul că atestă cunoașterea și utilizarea scrisului în limba latină de către oamenii simpli. Inscripțiile cu text grecesc din Dacia Romană nu depășesc cifra de 45, la care se adaugă alte 8-10 inscripții cu scriere siriacă²⁰.

Pe baza inscripțiilor, a materialelor arheologice și a altor dovezi s-a putut stabili că funcționarii romani de diverse grade din Dacia erau pregătiți în școli speciale, *paedagogium*, organizate de autorități sau de bogătași. În ele se învățau scrisul, lectura, aritmetica, oratoria și legislația romană.

Sclavilor mai deștinici, știutori de carte, li se încredințau sarcini de răspundere în cadrul familiilor avute. La orașe, numărul știutorilor de carte era, evident, mai mare. De altfel, „la orașe, pregătirea intelectuală era mai ridicată decât la sate, scrisul, cititul și lectura unor poeți fiind frecvent practicate”²¹.

Aproximativ 15 texte epigrafice rămase din această epocă conțin compuneri versificate. Ele sunt „rezultatul unei producții poetice modeste și de imitație și conțin versuri funerare compuse de membrii familiei sau de poeți amatori necunoscuți, urmând unor modele artistice de mare prestigiu cu circulație în tot imperiul. În acest sens, Vergiliu a fost un poet preferat. Un epitaf din Sarmizegetusa romană începe cu un vers din Vergiliu (*hic pietatis honos – aceasta este răsplata pietății*)”²².

Preferința pentru Vergiliu (70-19 î.d.Hr.) se explică prin prestigiul său imens în toată lumea romană ca autor al epopeii etnice a latinilor – *Aeneis* –, capodoperă literară plină de măreție solemnă și de trăire patriotică, al poemului de erudiție agrară *Georgica*, al culegerii *Bucolica* și al unui număr însemnat de creații lirice.

Alături de Vergiliu, în Dacia Romană au circulat, desigur, și alți autori. Pe lângă operele romane erau studiate însă și creațiile literare grecești. La Romula-Malva (azi Reșca, județul Olt) a fost descoperit un fragment de cărămidă pe care se afla scris un hexamtru grecesc cu următorul text: „Învăță după Homer ordinea evenimentelor din războiul troian”. Hexametrul acesta este o primă parte dintr-un manual utilizat într-o școală. El avea un scop pedagogic. Tot la Romula-Malva au fost descoperite alte două inscripții în versuri. Una dintre ele – „m-am ferit și am fugit de bogății ca să mă bucur de noroc” – are un conținut stoic²³.

Tipurile de școli – elementare și medii – care au funcționat în Scythia Minor, Moesia și Dacia Romană au putut fi descrise pe baza descoperirilor arheologice și a diverselor surse scrise. Până în prezent, instituții de învățământ superior (cele conduse de retori) nu au fost atestate pe teritoriul Daciei Romane²⁴.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 43.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*. Vezi și *Învățământul*, în *Enciclopedia civilizației romane*, Coordonator științific prof. univ. dr. doc. Dumitru Tudor, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, pp. 406-410.

Din perspectiva unei istorii a ideologiei literare, toate aceste fapte au o semnificație deosebită. Efortul organizat al magiștrilor și discipolilor de a interpreta sistematic aspectele gramaticale, documentare, artistice și alegorice ale textelor vechi, iar pe un plan mai larg fenomenele culturii spirituale, echivalează cu o preocupare exegetică majoră, altfel spus, cu *hermeneutica*, știință și artă cu o situație bine conturată în cadrul culturii romane. Hermeneutica operează cu un ansamblu metodologic de reguli necesare în abordarea textelor, în special a celor obscure, dificile sau vechi. Pe seama practicii hermeneutice, a interpretării concrete a textelor, s-au configurat, desigur, și anumite elemente ale reprezentărilor cu caracter teoretic, ale exegezei și ale receptării. Metodologia procesului de interpretare și înțelegere a textelor, a decodificării și interpretării semnelor literare, a valorilor, a simbolurilor și concepțiilor pe care le propun, a disocierii semnificativului și semnificatului impune, într-un plan mai înalt, elementele unei exigențe hermeneutice. Între receptare, ideologia literară și hermeneutica literară, relația este indestructibilă. Practica și teoria hermeneutică oferă dovezi, concluzii și material pentru reflectarea generalizată, abstractă a problematicii textelor, sugerând noi concepte, principii, legi, ipoteze cu privire la fenomenul literar. Organizarea lor într-un sistem logic coerent, care descrie și explică fenomenul literar, altfel spus, existența ideologiei ca atare, este de neconceput fără o inițială abordare exegetică, hermeneutică.

Tradiția lecturii sistematice, a comentării și interpretării operelor, orientarea hermeneutică a unor lecții din școlile de nivel mediu atestate pe teritoriul țării noastre în epoca romană explică, între altele, vigoarea excepțională cu care se afirmă mai târziu, în epoca străromână, creația unui mare număr de intelectuali din Dacia Pontică și de la Dunărea de Jos.

La toate acestea trebuie adăugat faptul că școlile gramaticilor îi pregăteau pe discipoli să treacă la studiul sistematic al retoricii, caracteristic învățământului superior de tip universitar. Ca știință și artă de a vorbi și scrie convingător și frumos, retorica ocupa un loc important în cultura antică greco-romană. Implicațiile ei gnoseologice și civice sunt multiple. Implicațiile estetice ale retoricii se leagă de o conștiință clară a „forței magice a cuvântului”²⁵. Urmând pitagoreicilor, sofistul Gorgias (circa 483-circa 375 î.d.Hr.) stăruise asupra calităților cuvântului, „care, deși are un trup mic, este un suveran atotputernic”, capabil să stârneasă panica, să alunge durerea, să sporească mila și să producă bucurie²⁶. În strânsă relație cu studiul retoricii s-au dezvoltat eforturile de înțelegere a aspectelor esențiale și proprii ale limbii și literaturii, cercetarea lor intrinsecă. Abordarea *intrinsecă* a permis sesizarea unor aspecte specifice ale textelor precum *tropii*, *simbolul*, *ritmul*, *măsura* etc. Înțelegerea intrinsecă și-a lărgit treptat limitele, transformându-se într-o știință cu perspective *extrinseci* și orizonturi

²⁵ **Vasile Florescu**, *Retorica și neoretorica. Geneză, evoluție, perspective*, Editura Academiei, București, 1973, p. 53.

²⁶ *Ibidem*, p. 54.

enciclopedice. Gramatica, logica, filosofia, dreptul, etica, istoria etc. i-au furnizat numeroase sugestii. Plotius Gallus (secolul I î.d.Hr.), Antoniu (cu un tratat intitulat *De ratione dicendi*), Marcus Tullius Cicero (106-43 î.d.Hr.), autor al unor tratate fundamentale precum *De oratore libri tres*, *Orator, ad Marcum Brutum* și *De optimo genere oratorum*, iar mai târziu Marcus Fabius Quintilianus (30-100 d.Hr.), cu tratatele *De causis corruptae eloquentiae* (azi pierdut) și *De institutione oratoria*, au avut o contribuție majoră la consolidarea rolului excepțional pe care arta și știința retoricii le-au deținut în viața spirituală romană.

Nu avem dovezi despre situația retoricii în Dacia Romană. Faptul că demnitarii de rang foarte înalt din Dacia Romană aveau o instrucțiune retorică de diverse grade este însă în ordinea firească a lucrurilor.

Retorica judiciară, politică și epidictică (sau demonstrativă) face parte din educația aristocrației și a marilor demnitari romani. Ca „știință a științelor” și ca „artă a artelor”, păstrându-și cuprinderea enciclopedică, retorica va cunoaște în secolele următoare o evoluție larg cuprinzătoare până în zilele noastre, în cadrul căreia preocupările de ordin literar, inclusiv cele cu caracter ideologic-literar, sunt numeroase și semnificative. Abia după 1800 se încheie procesul literaturizării retoricii. Ea continuă să evolueze și azi ca disciplină literară sau ca anexă a stilisticii și poeticii²⁷.

e) Preocupări retorice și dialectice în epoca străromână

După anul 271, când presiunea unor neamuri migratoare și a dacilor liberi îl determină pe împăratul Aurelian să dispună retragerea armatei și administrației romane de la nord de Dunăre, preocupările sistematice pentru literatura cultă sunt continuate în cadrul populației romanice din Moesia și Scythia Minor (Dobrogea). De altfel, în urma părăsirii Daciei de către administrația imperială și a fixării limesului imperial pe Dunăre, importanța strategică a Dobrogei crește.

Cercetările istorice, arheologice, literare și lingvistice au demonstrat cu prisosință că epoca străromână, cuprinsă, în mod convențional, între 271 și mijlocul secolului al VII-lea, este una dintre cele mai bogate și mai semnificative din istoria culturii noastre. În această epocă, frontiera romană nu rămâne stabilă pe Dunăre. Adeseori, în funcție de împrejurări, ea este mutată din nou spre nord pentru lungi perioade, cum s-a întâmplat în timpul domniei lui Constantin cel Mare (306-337), când Câmpia Olteană și Câmpia Munteană au fost din nou

²⁷ Aurel Sasu, *Retorica literară românească*, Editura Minerva, Colecția Universitas, București, 1976, p. 8. Vezi și *Studiu introductiv la Dimitrie Gusti, Retorică pentru tinerimea studioasă*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indice de nume de Mircea Frânculescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.

anexate la Imperiul Roman. Este epoca în care istoriografii se grăbesc să înregistreze „readucerea întregii Dacii la Imperiu”²⁸.

Pe celălalt mal al Dunării, și anume pe teritoriul Daciei Pontice (Scythia Minor-Dobrogea), se dezvoltă în continuare o viață romană de mare complexitate apărată de limesul (frontiera imperială) fixat când pe fluviu, când mai departe, la nord de fluviu. Puterea imperială centrală acordă acestui teritoriu o atenție cu totul deosebită. Numai pe timpul împăratului Flavius Anastasius (491-518) au fost înnoite în Dacia Pontică zeci de așezări – municipii, cetăți, castru, fortificații (tip *burgus*)²⁹. Tot în timpul său, mitropolia de la Tomis, străvechea *civitas libera et immunis*, cuprindea nu mai puțin de 14 episcopii³⁰. E ușor de constatat însă că în această perioadă nu toți locuitorii Daciei Pontice erau creștini. Unii dintre ei, e drept, din ce în ce mai rar, practicau încă vechile lor rituri și credințe păgâne. Păgâni sau creștini, locuitorii de la Dunărea de Jos demonstrează însă laolaltă o densitate demografică remarcabilă.

Aceeași viață romană puternică pulsează, de asemenea, în Moesia Inferior, Dacia Ripensis, Moesia Superior, Dacia Mediterranea, Pannonia Inferior, Dardania, teritorii pline de realizări spirituale care vor străbate până în zilele noastre.

Sub aspect lingvistic, epoca străromână este epoca de formare a limbii române. În această epocă, limba latină vorbită la Carpați, Tisa, Dunăre, Marea Neagră și Nistru evoluează treptat și ireversibil spre aspecte fonetice, morfologice și lexicale care îi conferă tot mai mult calitatea unui idiom nou – limba română. Cei mai mulți lingviști sunt de acord cu constatarea că limbile romanice s-au format în secolele al VI-lea și al VII-lea. Limba română și poporul român, care încep să se desprindă din masa romanică, cultivând trăsături proprii, originale, s-au dezvoltat pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzând întregul spațiu carpato-danubiano-nistreano-pontic, unde romanitatea asimilase fondul autohton geto-daco-tracic. La nord de Dunăre, până departe, în Carpați, acest teritoriu cuprindea atât Dacia Romană, cât și Dacia Liberă, formând un întreg etnic, spiritual și lingvistic. Etapa aceasta din dezvoltarea limbii noastre a fost numită de Sextil Pușcariu cu termenul general acceptat de *străromână*. Este etapa când, după cum spune tot Sextil Pușcariu, limba română nu se divizase

²⁸ **Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu**, *Istoria românilor*, volumul I, *Din cele mai vechi timpuri până la întemeierea statelor românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, pp. 126-155. Vezi și **Gheorghe Diaconu, Magda Tzony**, *Prezența romană la curbură Carpaților în secolele III-IV*, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, sub îngrijirea **Dr. Antonie Plămădeală**, volumul I, Buzău, 1983, pp. 69-77.

²⁹ **Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu**, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare, Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, capitolul VII, *Dobrogea sub dominația romană*, și capitolul VIII, *Scîția mică între secolele IV-VII*, pp. 49-50.

³⁰ **Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu**, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, volumul I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980, pp. 104-144. Vezi și **Prof. univ. dr. doc. Radu Vulpe**, *Romanitate și creștinism, coordonate ale etnogenezei române*, în volumul *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, ediția a doua, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1979, pp. 16-22.

încă în dialectele de azi, când cele mai caracteristice inovații luaseră ființă³¹. Este etapa când latina orientală poate fi socotită limbă română, deosebindu-se atât de latină, cât și de celelalte limbi romanice.

În această etapă, în teritoriile străromânești au trăit și creat intelectuali de mare prestigiu, autori ai unor opere cunoscute, în unele cazuri în lumea întreagă. Sunt personalități ca Sfântul Niceta de Remesiana (circa 340 - † după anul 420), autor de literatură catehetică și de exegeze privitoare la cântarea lirică (*Libelli instructionis, De psalmodiae bono*), Laurentiu de Novae, contemporan cu Niceta și autor de omilii (*De poenitentia, De eleemosyna*), Sfântul Teotim I Filozoful, episcop de Tomis (secolul IV-V), Auxentius de Durostorum (a doua jumătate a secolului al IV-lea), originar din ținuturile daco-romane de la nord de Dunăre și autor al scrierii *Epistula de fide, vita et obitu Wulfilae*; Maximin (a doua jumătate a secolului al IV-lea-începutul secolului al V-lea), autor de predici și scrieri polemice, eruditul Palladiu de Ratiaria (secolul al IV-lea), Sfântul Ioannes Cassianus (circa 360-435), autor al mai multor lucrări, între care *De institutis coenobiorum* și *Conlationes XXIV* vor avea o îndelungată carieră în timp și spațiu, Teotim al II-lea de Tomis (secolul al V-lea), Sfântul Dionisie Smeritul și Areopagitul (circa 470-circa 545), autor de traduceri și de lucrări dedicate calculelor pascale, Leontius Byzantinus (circa 485-circa 543), Ioan Maxentius etc.³²

Acești autori au scris în latină sau în greacă. Ca să poată să scrie corect în latină, ei au avut însă nevoie de o serioasă instrucție, întrucât aspectul literar al limbii lui Vergiliu și Ovidiu era relativ deosebit (prin unele aspecte fonetice și lexicale) de idiomul neolatin vorbit în satele și cetățile de la Carpați, Tisa, Dunăre, Nistru și Marea Neagră. Dacă prin limba pe care o utilizează în scris ei aparțin literaturii latine târzii, prin epoca în care au trăit, aparțin Evului Mediu timpuriu și literaturii străromâne. Este situația tipică a unor autori de *tranzitie* de la finele Antichității și începutul Evului Mediu. Ernst Robert Curtius scria pe bună dreptate în prefața ediției a doua a lucrării sale fundamentale *Literatura europeană și Evul Mediu latin*: „Latina a fost limba cultă a celor treisprezece secole de la Vergiliu până la Dante. Fără acest fond latin nu pot fi înțelese

³¹ **Sextil Pușcariu**, *Limba română*, volumul I, București, 1940, p. 244. Vezi și **Florica Dumitrescu** (coordonator), *Istoria limbii române, fonetică, morfosintaxă, lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976, capitolul *Limba română comună*, pp. 75-83.

³² **Pr. prof. Ioan G. Coman**, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, pp. 93-174. **D.M. Pippidi**, *Niceta de Remesiana și originile creștinismului daco-roman*, în volumul *Contribuții la istoria veche a României*, ediția a doua, revăzută și mult sporită, Editura Științifică, București, 1967. Despre Leontius Byzantinus a scris **Ion I. Russu**, în *Elementele traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium (Veacurile III-VII). Contribuție la istoria și romanizarea tracilor*, Editura Academiei, București, 1976, pp. 89-90. O prezentare succintă a acestor autori se află la **Ioan G. Coman**, *Scriitori teologi în Scythia Minor*, în volumul *De la Dunăre la Mare*, ediția citată, pp. 63-83. Alte informații utile, îndeosebi despre episcopul Bretanion al Tomisului și despre episcopul și misionarul Ulfila, în volumul **Mitropolit Nicolae Corneanu** *Studii patristice. Aspecte din vechea literatură creștină*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1984.

filosofico-teologice. În perspectiva unei istorii a ideologiei literare, ele pot fi reținute drept o etapă importantă din evoluția eforturilor pentru înțelegerea intrinsecă și extrinsecă a textelor, respectiv a imanenței și transcendenței lor.

g) Clasificarea unor specii lirice întreprinsă de Sfântul Ierarh Niceta de Remesiana

În epoca străromână se fixează principalele elemente ale versificației populare românești, respectiv măsura versurilor, metrica și sistemul rimelor. Se impun acum trei metri fundamentali – tetrasilabilul, hexasilabilul și octosilabilul –, cu o răspândire la fel de întinsă. Hexasilabilul folcloric este răspândit în egală măsură în lirica daco-romană, aromână, megleno-romană și istro-romană. El poate fi considerat ca un metru comun al romanității orientale⁴⁸. Octosilabilul poeziei folclorice românești derivă „direct din octosilabilul popular roman și el poate fi considerat ca dovadă sigură a latinității poporului român, cu același drept ca și limba română”⁴⁹.

Acum se dezvoltă și rima. Poezia clasică latină, respectiv greacă, nu utiliza decât întâmplător rima. Când apărea în unele texte, ea era considerată o figură retorică numită *homeoteleuton* (*homoioteleuton* = care se termină identic). Figura *homeoteleuton* (sau *homeoptoton*) constă în utilizarea unor cuvinte declinabile cu aceeași terminație cauzală (*similiter desinens*)⁵⁰. În general însă, poezia și oratoria greacă și latină evită rima. Demetrios considera utilizarea rimei drept „riscantă”, căci dibăcia și grija deosebită cerută de ea „slăbesc puterea expresiei (...). Mânia nu are nevoie de artificii”⁵¹.

În timp ce în literatura clasică greco-latină rima are o situație precară, în unele culturi orientale (egipteană, aramaică, siro-aramaică) ea cunoaște o răspândire importantă⁵². Poeti sirieni de mare prestigiu, precum Sfântul Efreem Sirul (306-373) sau Cyrillonas (secolul al V-lea) au utilizat rima.

Începând din secolul al IV-lea, în mediile creștine din Imperiul Roman, poezia imnică liturgică de origine orientală începe să se răspândească tot mai mult. Această poezie cântată era compusă într-o bună măsură în Antiohia de

⁴⁸ **Ladislau Gáldi**, *Introducere în istoria versului românesc*, Editura Minerva, București, 1971, p. 23.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 28.

⁵⁰ **Gh. N. Dragomirescu**, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 146.

⁵¹ **Ladislau Gáldi**, *op. cit.*, p. 28.

⁵² **Constantin Daniel**, *Scripta aramaica*, volumul I, studiu introductiv, traduceri din limba aramaică, notite introductive și note, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 100.

către autori siro-arameni, care scriau grecește. Aurelianus Augustinus (354-430) se numără printre scriitorii celebri în epocă atenți la noua formă de versificare⁵³.

Specific cântării imnice de origine orientală este *antifonul* (lat. *antiphona*), echivalând cu o scurtă formulă aclamativă care precede sau urmează un psalm, un grup de psalmi sau anumite cântări.

Psalmii, melodiile prin care erau cântați psalmii sau alte imnuri religioase împreună cu antifoanele fac parte integrantă din manifestările artei eclesiastice în epoca străromână. Unele antifoane se realizau într-o formă mai complexă, ca versete sau parafrazări de psalmi care se repetă de două coruri sau de două voci, răspunzându-și reciproc. În unele dintre aceste cântări erau prezente și rimele. În lirica populară geto-dacă, *epoda* se caracteriza și ea prin ritm și melodii reluate. Există dovezi că figura *homeoteleuton* caracteriza versurile unor creații literar-folclorice romane târzii.

Fapt este că toate cele *trei modele* de organizare a comunicării lirice – respectiv geto-dac (din *epode*), roman târziu (în care apare figura de stil *homeoteleuton*) și liturgic creștin (caracterizat prin *antifon*) – au întărit, într-un mod specific, poziția rimei în poezia populară din epoca străromână.

În același timp, au continuat să fie cântate creații literare lirice cu caracter imnic ale căror versuri nu aveau rime.

Din această epocă, în care poezia lirică își modifică tematica și versificația, ne-a rămas o lucrare teoretică semnificativă, pentru modul în care cântarea imnică religioasă creștină s-a răspândit în satele și cetățile strămoșilor noștri. Este tratatul *De psalmodiae bono*, scris de episcopul și misionarul Sfântul Niceta de Remesiana (circa 340-420) din Dacia Mediterranea. Deși a trăit în atmosfera de înnoire a versificației lirice, ca autor, Niceta nu a recurs la rimă. Forma exprimării sale este fondată pe alternanțele ritmice ale versurilor. Se impune a fi precizat, de asemenea, că *De psalmodiae bono* nu este o lucrare dedicată în special literaturii (deși se referă la psalmi – specii lirice). Lucrarea sa ne poate da însă o imagine asupra atmosferei spirituale în care anumite modele ale creației literare lirice, respectiv imnice, s-au impus în cultura noastră.

Lucrarea Sfântului Niceta de Remesiana, având titlul întreg *De laude et utilitate spiritualium canticorum quae fiunt in ecclesia christiana seu De psalmodiae bono*, cuprinde o *clasificare* a cântărilor utilizate în mediile creștine din epoca străromână și în propria sa operă de misionar. *Carminum thesaurus* însumează *hymnorum, laude, mysterio, psalmodiarum (psalmis), cantionem (cantationem), spiritualia cantica*. După conținutul lor emoțional, aceste specii lirice pot fi *psalmus tristis, canticum triumphale, terrificum carmen* și *carminibus suavi medicamenti (meditantium)*⁵⁴.

⁵³ *Ibidem*, p. 101.

⁵⁴ **Octavian Lazăr Cosma**, *op. cit.*, pp. 59-60. Despre Sfântul Niceta de Remesiana a publicat o teză de doctorat **Ștefan C. Alexe** (*Sfântul Niceta de Remesiana și ecumenicitatea patristică*, în *Studii teologice*, Revista institutelor teologice din Patriarhia Română, București, seria a II-a, anul XXI, nr. 7-8, 1969. Vezi și **D.M. Pippidi**, *Niceta de Remesiana și originile creștinismului daco-roman*, în volumul citat.

Ca operație logică efectuată cu scopul de a distribui, pe anumite grupe și într-o anumită ordine, variatele obiecte ale sistematizării, clasificarea este un important act teoretic. În clasificare, obiectele, respectiv calitățile, sunt corelate în funcție de asemănări sau deosebiri. Compararea implică un *criteriu*. Alegerea criteriului, a unghiului de vedere din care distingem obiectele sau proprietățile, este, și ea, un act teoretic. Numai în funcție de criteriu obiectele se pot subordona unui gen, unui tip, evidențiindu-și astfel aspectele comune și situarea în aceeași categorie.

Clasificarea cântărilor întreprinsă de Sfântul Niceta de Remesiana este importantă din perspectiva ideologiei literare, tocmai pentru că ea se referă la anumite specii ale genului liric prezente în viața spirituală a străromânilor într-o strânsă relație cu muzica.

La toate acestea trebuie adăugat faptul că Sfântul Niceta s-a impus ca autor imnic de notorietate universală. Din creația sa se cunoaște imnul *Te Deum laudamus*⁵⁵.

În *Te Deum laudamus*, scris în proză ritmică, Sfântul Niceta a realizat unul dintre cele mai frumoase imne ale epocii. Răspândirea lui în cursul secolelor, până în zilele noastre și în lumea întreagă este o dovadă a calităților artistice prin care imnul s-a impus⁵⁶. Este o capodoperă literară, de o înaltă ținută teologică.

În concluzie, cele mai vechi aspecte ale ideologiei literare sunt atestate în cultura noastră în epoca daco-romană.

Datorită autorilor și operelor care s-au impus în această epocă, aspectele ideologiei literare sunt de o mare varietate și de o impresionantă ținută intelectuală, respectiv speculativă. Această ținută speculativă a ideologiei literare este unul din factorii care explică *importanța universală* a unor opere create de scriitorii noștri în epoca daco-romană.

⁵⁵ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 61.

⁵⁶ Textul imnului, precum și traducerea sa în română, efectuată de Arhimandritul Gh. Enăceanu, se găsesc în volumul Dr. Nestor Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura noastră. Secolele IV-XVI*, pp. 88-93. Unele capitole din opera lui Niceta de Remesiana, incluzând și *De psalmodiae bono*, au fost publicate de I.I. Bujor și Fr. Chiriac în antologia *Scriitori bisericești latini*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1959.